

нарсаларга мослашиш, бу бизни ҳақиқий ҳаракатларда ўз-ўзидан кашф қилишини кутишга имкон беради". [3].

Б.Ф.Ломов ўз тадқиқотларида, "шахсий-жамият" муносабатларига унинг тушунчасига катта эътибор беради, чунки у шахснинг психологик хусусиятларини шакллантириш ва очиб беришни белгилловчи ижтимоий муносабатлар тизимига аралашувининг табиатини аниқлади. Яъни мотивлар, интилишлар, қизиқишлар ва бошқалар [5]. Муаллиф фикрига кўра, бу йўналиш бошқалар билан бўлган муносабатлар билан чамбарчас боғлиқ.

И.Р.Сушков ўз тадқиқотларида шахс муносабатларининг психологиясидаги психологик муносабатни субъектнинг объект билан ўзаро алоқаси натижасида юзага келиши мумкин бўлган ва бу ходисанинг тирик организм ҳаёт фаолияти учун муҳим бўлган воқеалардаги субъектив ўзгариш ўлчови деб тушунади [6]. Концепциянинг марказий тоифаси уларнинг ўзаро таъсиридан келиб чиқувчи гуруҳлар ўртасидаги ўзаро муносабатлардир

Г.М.Андреевнинг таъкидлашича, ҳулқ-атвори аниқлашни бошдан кечирадиган ҳодисаларнинг ғояси ва тушунчаси турли муаллифлар ва биринчи навбатда муносабатларни ўрганиш контекстида қўллаб-қувватланади.

Г.М.Андреева ўз тадқиқотларида муносабатлар тизимининг икки турини ажратади:

- 1-шахснинг ижтимоий муносабатлари.
- 2-психологик муносабатлари.

Ижтимоий муносабатлар структураси ижтимоий, сиёсий, мафкуравий ва бошқа турдаги муносабатларни ўз ичига олади, бу одамлар муайян ижтимоий гуруҳлар. Муаллиф ижтимоий муносабатларнинг номаълум табиатига урғу беради, улар жамиятда эгаллаб турган позицияга боғлиқ ҳолда курилади ва ўзаро муносабатларга асосланган ўзаро муносабатларга нисбатан қарама-қарши бўлган баъзи бир ижтимоий ролларни ўзаро тушуниш антипатия тамойилига биноан муносабатини акс эттиради.

Психологик муносабатлар, Г.М.Андреева фикрига

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси. -Тошкент: "Адолат", 2017. 112-б.
2. Ўзбекистон республикаси қонун ҳужжатлари П/Ф -5490сон.
3. Мясисhev В.Н. Муносабатлар назарияси. -Москва:
4. Андреева Г.М. Социальная психология. -М.: 1998. -С.376.
5. Ломов Б.Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида. // Психологические проблемы социальной регуляции поведения / Под ред. Шороховой Е.В., Бобневой М.И.. -М.: "Наука", 1976. -С. 63-76.
6. Сушков И.Р. Психологические отношения человека в социальной системе. М.: Изд-во ИП РАН, 2008. -С.412.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақола Тадбиркорларда шахслараро муносабатлар масъулиятини ривожлантирувчи ижтимоий-психологик омилларни аниқлаш ва муносабатлар масъулиятини шакллантиришни такомиллаштириш бўйича илмий-амалий таҳлиллар келтирилган.

РЕЗЮМЕ

В статье представлен научный и практический анализ для выявления социально-психологических факторов, которые развивают ответственность межличностных отношений у предпринимателей и улучшают формирование отношений ответственности.

SUMMARY

The article presents a scientific and practical analysis to identify socio-psychological factors that develop the responsibility of interpersonal relations among entrepreneurs and improve the formation of relations of responsibility.

ИЖТИМОЙ ИДЕНТИКЛИК ПСИХОЛОГИК ФЕНОМЕН СИФАТИДА

Ф.Хўжаев – кадрлар бошқармаси ходими

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

Таянч сўзлар: ижтимоий психология, ижтимоий идентиклик, ижтимоийлашув, ижтимоий эҳтиёж, ижтимоий роль, гуруҳ, ижтимоий муносабатлар, ижтимоий билиш, субъект, кадрият, ижтимоий воқелик.

Ключевые слова: социальная психология, социальная идентичность, социализация, социальная потребность, социальная роль, группа, социальные отношения, социальное познание, субъект, ценность, социальная реальность.

Key words: social psychology, social identity, socialization, social need, social role, group, social relations, social cognition, subject, value, social reality.

Маълумки, олий таълимга кирган ҳар бир талаба ижтимоий ҳаётидаги ўзгаришларни бошдан кечириётгани, кадриятлар, ўзларини ижтимоий дунёда ва ушбу ижтимоий гуруҳдаги ролини қайта баҳолаш, ижтимоий ҳулқ-атвор модели ўзгарганлиги билан

кўра, "...Шахслараро муносабатлар табиати ижтимоий муносабатларнинг табиатидан сезиларли даражада фарқ қилади: уларнинг энг муҳим ўзига хос хусусияти хиссий асосдир" [5].

"Шахслараро муносабатларнинг хиссий иродавий асослари инсонларнинг бир-бирига нисбатан муайян туйғулар асосида пайдо бўлиши ва ривожланиши демакдир".

Психология соҳасида масъулият масаласини таҳлил қилиш ушбу ҳодисага жуда кўп турли ёндашувлар ва нуқтаи назарларнинг мавжудлигини кўрсатади. Бундай ҳолда, масъулият тушунчаси ҳақидаги фикрлар умумлаштирилиши бизга бу ҳодисани тасвирлайдиган бир қатор умумий хусусиятларни шакллантириш имконини беради. Масъулият қабул қилинади:

- Масъулият шаклланишининг хусусиятлари нуқтаи назаридан. Хорижий психология вакиллари Ж.Пиаже, Ж.Л.Колбергнинг асарларида баён этилган масъулиятнинг ривожланиш хусусиятларини ўрганишга катта эътибор қаратилади,

- К. Муздийбаев ижтимоий масъулият тушунчасини очиб беради, "... инсоннинг ижтимоий типиклигини тасвирлайдиган сифат." (Ишончнинг аниқ белгилари, аниқлиги, кечиктирилиши, мажбуриятларнинг бажарилишида шахснинг садоқати, унинг ҳаракатларининг оқибатлари учун жавобгар бўлишга тайёрлиги).

Масъулиятни ўз зиммасига олиш ва амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари асосан унинг объекти томонидан белгиланади.

Хулоса ўрнида шунини таъкидлаш лозим, тадбиркорлик фаолиятида муносабатлар масъулиятини ривожлантириш, масъулият тоифасини инсоннинг жамиятга бўлган ижтимоий ва маънавий-ҳуқуқий муносабати, унинг ахлоқий бурчи ва ҳуқуқий меъёрларини бажариш билан ажралиб туришини белгилайди. Муносабатлардаги масъулият масаласининг ривожланиши натижасида тадбиркорлик фаолиятининг барча йўналишларида сифат самарадорлигига эришиш мумкин.

талабалик даврида уларнинг долзарб эҳтиёжлари қуйидагилардир:

- ❖ ижтимоий эҳтиёжлар, ҳар қандай ҳолатда ҳам бир ёки бир нечта ижтимоий гуруҳга тегишли бўлиш истаги;
- ❖ ушбу гуруҳда ўзига хос ижтимоий ролни эгаллаш;
- ❖ дунёда ўз ўрнини билиш зарурати;
- ❖ ҳамкорлик билан боғлиқ янги билимларни олиш ва жамоа учун масъулиятни ўз зиммасига олишга тайёр бўлиш зарурати;
- ❖ ички уйғунликни сақлаб қолиш эҳтиёжи;
- ❖ шахслараро муносабатларни ўрнатишга интилиш;
- ❖ ўзига нисбатан ишончни шакллантириш.

Ижтимоий идентификация-бу шахснинг муайян ижтимоий гуруҳда ва турли хил ижтимоий шароитларда ўз хатти-ҳаракатларини амалга оширишга имкон берувчи омил. Ушбу жараён ёрдамида шахсга ижтимоий алоқалар, муносабатлар тизимида қўшилиш имконияти берилади, шахс ва жамият ўртасида ўзаро муносабатлар мавжуд.

Ижтимоий идентификацияни ўрганишнинг аҳамияти тадқиқотчилар томонидан ушбу ҳодисага инсон шахсининг умумий тузилишида қандай жой ажратилганлигини тушуниш билан изоҳланади. Баъзи муаллифлар ижтимоий идентификацияни турли ижтимоий-маданий шароитларда онгли хатти-ҳаракатларнинг психологик асосини ташкил этувчи омиллардан бири деб ҳисоблашади [1].

Ижтимоий идентификация соҳасида кўплаб тадқиқотлар унинг айрим турларини ўрганишга эътибор қаратганлар: -этниқ; -гендер; -касбий; -ёш; -сиёсий; -оила ва бошқалар.

Ижтимоий идентификация-ижтимоий идентификация қилиш жараёнининг натижаси бўлиб, у ҳар қандай ижтимоий гуруҳ орқали ўзини ўзи англашнинг белгилаб беради.

Замонавий ижтимоий психологияда ижтимоий идентификация гуруҳ ва гуруҳлараро муносабатларда шахснинг асосий таърифи ҳисобланади. Ижтимоий идентификация - бу шахс ва унга тегишли бўлган ижтимоий гуруҳнинг бирлашишидир.

Ижтимоий идентификацияни ўрганиш билан турли йўналишдаги психологлар шуғулланган. Жумладан:

Психоаналитик йўналиш доирасида Э.Эриксон, Ж.Маркия, А.Ватерман ва бошқаларнинг изланишларида акс этган.

Ижтимоий идентификация бўйича символик интерактивизмда Ж.Мead, С.Кулли каби психолог олимлар шуғулланишган.

Конструктив йўналиш доирасида Ж.Келли, Т.Лукман, Т.Г.Стефаненко, Г.М.Андреева, П.Бергерлар ижтимоий идентиклик борасида тадқиқотлар олиб бorganлар.

Ижтимоий идентиклик когнитивизм йўналишининг таркибига кириб, А.Тежфел, Ж.Тёрнерлар мазкур назариянинг асосчилари ҳисобланади.

Функционализм ва тизимли функционализм йўналиши бўлиб, Э.Дюрхайм ва Т.Парсонсларнинг тадқиқотлари асос бўлиб хизмат қилади.

Интегратив ёндашув бўйича П.Бурдьё, Э.Гидденс, С.Хатингтонларнинг ишлари асос сифатида олинган.

Илмий муҳитга “идентификация” тушунчасининг киритилиши Э.Эриксон номи билан боғлиқ, у “шахснинг шахсий тажрибасининг ички узлуксизлиги” сифатида идентификацияни аниқлади ва бу ерда одам ўзини маълум бир жамиятда ижтимоий гуруҳ билан таништиради ҳамда уни инсон яхлитлигининг ўзига хос хусусияти сифатида қаради. Э.Эриксон идентиклигининг бир неча жиҳатларини аниқлайди:

1. Индивидуаллик, бу ерда одам ўзининг идентиклигини ҳис қилади.

2.Идентиклик ва яхлитлик, бу ерда одам ўтмишда нима қилганлиги ва келажакда нима бўлишни хоҳлаётгани ўртасидаги узлуксизлик ҳақида тасаввурга эга бўлса, одам ўзи билан уйғунликни ҳис қилади ва ўз ҳаётининг маъносини кўради.

3. Бирлик ва синтез, бу ерда одам ўзи билан уйғунлик ва бирликни ҳис қилади, ҳамда болаларнинг ўзи ҳақидаги тасаввурларидан мазмунли бир бутун бўлиб қайта туғилишдан иборат.

4. Ижтимоий бирдамлик, инсон ўзлигини шахс жойлашган ижтимоий гуруҳга қирадиган одамлар орасида ҳурматга сазовор деб ҳисоблайди [4].

М.Де.Левита ижтимоий идентиклигининг 3 турини ажратади: “атрибутли” ижтимоий идентиклик- бу шахс танламаган шартлар (жинси, этник ўзига хослиги) билан белгиланадиган ижтимоий идентиклик;

“Тегишли” ижтимоий идентиклик - бу шахсни ривожлантириш жараёнида ўрганилган бир қатор ролларнинг бажарилиши сифатида тушуниладиган ижтимоий идентиклик.

“Қарз олиш” ижтимоий идентификация - бу шахснинг ҳаётда ўз саъй -ҳаракатлари билан эришган ютуқларидан ташкил топган ижтимоий идентификация (профессионал идентификация).

Ижтимоий идентификация-бу шахснинг маълум бир гуруҳ аъзолигига мансублиги ҳақидаги индивидуал билими, ижтимоий гуруҳнинг маълум бир ҳиссий ва шахсий-шахсий маъноси. Шахс ўзи учун тегишли бўлган ижтимоий гуруҳнинг ўрганилган меъёрлари ва стереотипларини ўз ичига олади, бу эса одамларнинг ижтимоий ҳулқ -атворининг ички регуляторига айланади.

Г.М.Андреева ижтимоий идентификацияни ижтимоий билиш субъекти сифатида кўриб чиқди ҳамда у одам ўзи яшайдиган ижтимоий воқеликнинг бир қисми сифатида белгилаш механизмларини ўрганишга, шунингдек, бу жараёнларни белгилайдиган ижтимоий омилларнинг бутун мажмуасини ўз ичига олади [1].

В.А.Ядов ижтимоий идентификацияни шакллантиришнинг умумий социологик асосларини белгилайди: - мақом ва маданият фарқлари; - мулк ва ҳокимият ўртасидаги муносабатлар; - ижтимоий меҳнат тақсмоти; - захирлар учун кураш ва турли жамоаларнинг шаклланиши.

В.А.Ядовнинг сўзларига кўра, ижтимоий идентификация - бу ўз гуруҳининг қарашлари, қадриятлари, баҳолари, қизиқишлари ва ҳулқ -атвор моделларини солиштириш. Ижтимоий идентификация - бу шахс ўзини ўзи белгилайдиган ва уни атрофидаги одамлар унга боғлайдиган қадрият вазифасини бажаради, бу эса охир-оқибат шахсга ижтимоий муносабатлар тизимида қўшилиш имкониятини беради [5].

П.Бурдьё ижтимоий идентификация шахснинг ижтимоий мавқеини баҳолашига боғлиқлиги ҳақида фикр юритади. Ижтимоий идентификация, унинг фикрича, объектив ва субъектив табиатнинг чуқур ички ижтимоий хусусиятларининг индивидуал мажмуасидир [2].

Шахснинг маълум бир жамиятга тайинланиши ва ижтимоий идентиклик эга бўлиши, унинг бир қисми бўлган шахс томонидан маълум бир жамиятнинг меъёрлари, қадриятлари ва стандартларини ўзлаштириши - бу ижтимоийлашувининг асосидир.

Ж.Мид биринчилардан бўлиб ижтимоий идентиклик ижтимоийлашув жараёнида шаклланади, деб таъкидлаган ҳолда у одамнинг ўзини ҳар қандай ижтимоий жамоага ҳавола қилиш истагисиз шаклланмайди, деган эди: “Инсон ижтимоий

идентикликни ривожлантириши учун, бу жараёни унинг шахсий онгига киритиб, нафақат атрофдаги одамларнинг ва бир-бирига бўлган ижтимоий жараёнинг муносабатини, балки уларнинг алоқаларини ҳам қабул қилиш керак. Умумий ижтимоий фаолиятнинг турли жиҳатларига, улар ижтимоий ҳамжамият аъзолари сифатида киритилган ва шу муносабат билан ўз хатти-ҳаракатларини бошқаришга эътибор қаратади [3].

Хориж тадқиқотчиларнинг ижтимоий идентификация қилиш муаммосига баъзи ёндашувларни кўриб чиққандан сўнг, ижтимоий

идентификация қилиш шахснинг ижтимоий муҳит билан ўзаро таъсирининг натижасидир. Шунингдек, шахснинг муайян ижтимоий тажрибани ўзлаштириши, ўз-ўзидан ажралиб турадиган турли даражадаги тасвирларни шакллантиради. Ижтимоий идентикликни эгаллаш учун ўзини ўзи билиши, ўзини баҳолаш жараёнларида иштирок этиши, шунингдек, билимлар, ҳулқ-атвор усуллари ва баҳоларда ўз аксини топиши лозим. Ижтимоий идентификация шахснинг асосий таркибий қисмидир, чунки у инсоннинг ижтимоий дунёда қандай ўрин эгаллаши ҳақидаги тасаввурларини яратади.

Адабиётлар

1. Андреева Г.М. Психология социального познания [Текст] / Г.М.Андреева. – М.: Аспект-пресс, 2000. –С. 288.
2. Бурдье П. Идентичность и репрезентация: элементы критической рефлексии идеи «региона» [Текст] / П.Бурдье. - 2002. - №3. – С.45-60.
3. Мид Дж. Интернализированные другие и самость [Текст] / Дж. Мид. - Американская социологическая мысль / Р.Мертон и др., сост. Е.И.Кравченко; под общ.ред. В.И.Добренкова. – 1996. –С. 224.
4. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис [Текст] / Э.Эриксон. – М.: 2006. –С.352.
5. Ядов В.А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности [Текст] / В.А. Ядов. - Психология самосознания: хрестоматия. – Самара: БАХРАХ-М, 2000. –С.589-601.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада психология фанидаги долзарб муаммолардан бўлган ижтимоий идентиклик тушунчасининг мазмуни атрофлича очиқ берилган. Айниқса, ижтимоий идентиклик атамасига нисбатан хориж психологлари томонидан берилган таърифларнинг таҳлиллари баён қилинган.

РЕЗЮМЕ

В статье подробно описывается понятие социальной идентичности, которое является одной из актуальных проблем психологии. В частности, дается анализ определений, данных зарубежными психологами термину «социальная идентичность».

SUMMARY

This article describes in detail the concept of social identity, which is one of the current problems in the science of psychology. In particular, the analysis of definitions is described given by foreign psychologists in relation to the term social identity.

ЎСМИРЛИҚ ДАВРИДАГИ АГРЕССИВ ХУЛҚ – АТВОР ИЖТимоий – ПСИХОЛОГИК МУАММО СИФАТИДА

М.И.Кушанова – докторант

Самарқанд давлат университети

Таянч сўзлар: ўсмирлик, ўсмирлик хусусиятлари, кризис, конфликт, фрустрация, агрессия, агрессив хулқ, тушқунлик, зўриқиш.

Ключевые слова: подростковый возраст, характеристики подростка, кризис, конфликт, разочарование, агрессия, агрессивное поведение, депрессия, напряжение.

Key words: adolescence, characteristics of a teenager, crisis, conflict, frustration, aggression, aggressive behavior, depression, tension.

Дунё ҳамжамияти унинг тараққиёти ва истиқболи бугунги ёш авлоднинг билимдон, маънавий жиҳатдан баркамол, руҳан соғлом инсон бўлиб етиштиришга боғлиқ. Маълумки, ёш авлод тарбияси ҳамма замонларда ҳам муҳим ва долзарб аҳамиятга эга бўлиб келган. Аммо биз яшаётган XXI асрда бу масала ҳақиқатдан ҳам ҳаёт-мамот масаласига айланиб бормокда.

Мамлакатимизда ёшлар тарбияси давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Келажак авлод ҳақида қайғуриш, уларни соғлом, баркамол, комил инсонлар этиб вояга етказиш, ёт мафкуралар, хуружлардан асраш, уларда турли ғоявий таҳдидларга қарши кураш қўникмаларини шакллантириш давлатимиз сиёсатининг муҳим йўналишларидан саналади. Кундалик ҳаётда барчамизни ҳавотирга ва ташвишга солаётган ҳолатлардан бири бу жамиятда қабул қилинган меъёрлардан четга чиқадиган ўсмирларнинг ортиб боришидир. Деярли ҳар қуни жамоат жойларда, маҳалла-гузарларда, оммавий-ахборот воситаларида, шунингдек интернет тармоғида ўсмирларнинг тенгдошларига, ён атрофдагиларига нисбатан зўравонлигини кўриб гувоҳи бўламиз. Шунинг билан бугунги кунда ўсмирларнинг агрессив хатти-ҳаракатлари муаммоси ҳар қачонгидан ҳам долзарбдир.

Ўсмирларда кузатиладиган агрессив хатти-ҳаракатлар ҳозирги замонавий жамиятни ташвишга солаётган энг долзарб муаммолардан биридир. Ўсмирлик даври онтогенезнинг шундай ривожланиш даврики, бунда кучли психофизиологик ривожланиш, ҳиссий беқарорлик, импульсивликнинг ортиши, ташқи муҳитга нисбатан таъсирчанликнинг кучайиши қабили

билан боғлиқ махсус даврини англатади. Ўсмирлик даврига нисбатан ишлатиладиган “кризис” тушунчаси, нафақат болаликдан катталиққа ўтишнинг оғирлигини таъкидлаш учун, балки ўсмирларнинг агрессив хулқ-атвор хусусиятларининг сабабини тушунтириш учун ҳам қўлланилади.

Шахслараро муносабатларда намоён бўлувчи хулқ-атвор типларидан бири, бу – агрессиядир. Агрессия ҳамда агрессив хулқ-атвор масалалари илмий, психологик, фалсафий адабиётларда долзарб муаммо сифатида қаралади ҳамда фалсафа, психология ва педагогика нуқтаи назаридан кўриб чиқилади. XIX асрнинг бошларига қадар ҳар қандай фаол ҳаракат, у хоҳ ижобий, хоҳ салбий бўлсин агрессив ҳисобланган. Кейинчалик бу сўзнинг маъноси ўзгариб ўз камровини торайтирган. Бироқ, шунга қарамай, замонавий психологияда агрессия ва агрессив хулқ-атвор муаммоси мавжуд, чунки бу атамалар турли хил маъно касб этади.

Агрессия сўзининг луғавий маъноси латин тилидан олинган бўлиб, **“aggressio”** – тажовуз деган маънони англатади [1]. Психологик луғатда агрессия тушунчаси қуйидагича таърифланади: “Агрессия жамиятда инсоннинг яшаш нормалари ва қоидаларига зид келадиган, жонли ва жонсиз объектларга зиён келтирадиган, одамларга жисмоний зарар етказадиган ёки уларда психологик дискомфорт туғдирадиган хулқ-атворнинг деструктив кўринишидир” [2]. Поль Робернинг луғатида агрессия “қуч ишлатиш йўли билан индивидга тажовуз қилиш”, Оксфорд луғатида “индивидга нисбатан уюштирилмаган тажовуз”, С.И.Ожегов луғатида эса “адоватни келтириб